

о. Юрій Мицик (м. Київ)

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ
заслужений діяч науки і техніки України

Історична мозаїка Присамарського краю

Рец. на: Чабан М. На терезах вічності. Постаті, факти й події з історії Новомосковська та Новомосковського повіту» (Дніпро, вид-во «Ліра», 2020.- 401 с.

Такий напрямок української історичної науки як краєзнавство розвивався дуже тяжко. В царській Росії стимулювали вивчення лише тих сторінок минулого, які мали б удowodнити законність її претензій на українські землі, тому увагу тогочасних авторів привертала такі наприклад сюжети як подорож Катерини II до Криму у 1787 р., пов'язували з цим заснування Катеринослава. Навіть не згадували, що це місто (сучасне Дніпро) бере початок від Старого Кодака, заснованого у 1635 р., та й деякі його райони зберегли цю назву (Старий і Новий Кодак або Койдаки) і були важливими містами Запорозької Січі. Якщо й були певні здобутки у цій галузі, то не завдяки, а всупереч офіційній політиці імперії. Ще в гіршому становищі історичне краєзнавство опинилося в СРСР.

Після нетривалого періоду українського національного відродження 20-х рр. ХХ ст. краєзнавство було взагалі заборонене у 1929 році. Коли ж заборони сталінських часів було знято в 1950-х рр. і краєзнавство почало помалу відроджуватися, настали часи «маланчуківщини». Характерним прикладом є митарства невеликої книги «Хортиця в героїці і легендах» (два видання 1967 і 1972 рр.) Миколи Киценка, яка стала об'єктом несправедливої критики, була заборонена й спалена (!), на неї не можна навіть посилатися. Тільки в роки горбачовської перебудови, і особливо із здобуттям незалежності України історичне краєзнавство було звільнено від ідеологічних заборон. Але на перепоні стала економічна криза... Тим не менш, стали регулярно проводитися краєзнавчі конференції, видаються книги, збірники й журнали, де досліджується минуле рідного краю. Активно працювала

Всеукраїнська спілка краєзнавців. В авангарді краєзнавчого руху знаходяться Київська, Сумська, Черкаська і Чернігівська області... На жаль, цього не скажеш про деякі області з великим промисловим потенціалом як от Дніпропетровська.

У 2015-2019 роках в Новомосковську видавалася щотижнева газета «Твій рідний край». На її шпальтах щотижня з'являлася історична рубрика, в якій знаний січеславський письменник-краєзнавець заслужений журналіст України Микола Чабан надрукував понад півтори сотні краєзнавчих розвідок, нарисів, статей, досліджень, репортажів. Автора захопила багатюща минувшина історичного Новомосковського повіту (сучасні Новомосковський, Магдалинівський та інші райони).

Розпорошене в газетних номерах він вирішив зібрати під одну обкладинку і винести на суд читача. Так з'явилася фундаментальна книга Чабана «На терезах вічності. Постаті, факти й події з історії Новомосковська та Новомосковського повіту» (Дніпро, вид-во «Ліра», 2020. – 401 с., 55, 8 ум.-друк. аркушів). Досі Новомосковську (старовинному козацькому місту Самара), яке стоїть у 25 км від Дніпра, присвячувалися тільки невеликі нариси та брошури.

Автор мав повну свободу у виборі історичних тем. Вони стосувалися доби козацтва й наступної доби – кінця ХVІІІ – початку ХХ століть. Отже, частина публікацій була популяризаторська, але більшість – піонерська, дослідницька, де автор поєднав усну історію з роботою в архівах, зі старою періодикою, припиленими книжками, інтернетом тощо. Це дозволяло вводити в обіг зовсім забуті, незаявлені факти і постаті

земляків. Деякі читачі зізнавалися авторові, що вони чекають газету з цими розвідками, а дехто навіть збирав вирізки. У своєму циклі Микола Чабан повідав допитливому читачеві про те як покріпачували «пани неситі наш народ» (причому пани російські і наша недавня козацька старшина), про те які латифундисти повиростали на недавніх вільних родючих козацьких землях...

Перш за все у книзі наводиться історико-географічна характеристика краю, змальовуються головні його ріки – Самара, Оріль, Вовча... Подано й широку панораму різноманітних історичних сюжетів, які охоплюють територію нижнього Посамар'я та Приорілля (сучасні Новомосковський, Магдалинівський та ін. райони), причому охоплюється період від давніх часів до гетьмана Павла Скоропадського, хоча є сюжети, які стосуються міжвоєнного періоду і навіть наших днів (нарис про лауреата Шевченківської премії 2017 р., художника й скульптора Миколу Малишка). Важливо, що автор не йде за російськими лекалами, які пов'язували заснування Новомосковська з російськими стрільцями в часи Кримських походів 1687 і 1689 рр., а вказує на те, що з цього міста ще в 1560-1562 рр. писав листа кримський хан Девлет-Гірей, підкреслює, що новий етап в історії Самари – центру Самарської паланки починається з діяльності гетьмана Івана Мазепи.

Ця книга не скороспілка. Автор вивчав цю проблему протягом практично всього журналістського життя, тобто понад 30 років, наполегливо працював у архівах й бібліотеках, надрукував понад півтори сотні статей про цей край у газетах... І в результаті читач отримав ґрунтовне дослідження минулого краю, в якому вперше висвітлені чимало сторінок його історії, особливо щодо XIX–XX ст. Автор звертає особливу увагу на постаті січових ватажків – св. Петра Кальнишевського, Івана Глоби, «дикого попа» Кирила Тарловського, героя українського фольклору Семена Гаркушу, засновнику Чорноморського Кубанського козацтва Антону Головатого, полковника Опанаса Ковпака, на дослідників краю і письменників Григорія Залюбовського, Івана Манжуру, Миколу Мізка, Григорія Надхіна, Дмитра Яворницького.... Микола Петрович нагадує нам про світлі постаті жінок – Марка Вовчок, Софії Русової, котрі були в присамарському краї, а земська вчителька Софія Мензенкамф з Панасівки (потім вона переїде в

Чаплі) ще перед революцією 1917-го на педагогічних з'їздах, як і Софія Русова, обстоювала право українських дітей хоча б на початкову школу рідною мовою.

Автор виявляє великий інтерес до старовинних православних храмів як от видатна пам'ятка козацького бароко Свято-Троїцький собор в Новомосковську, Самарський Пустельно-Микільський козацький монастир та ін., до покинутих поміщицьких садиб та їхніх власників – Алексєєви, Євєцькі, Ілляшенки, Короленки, Магденки, Мордовські, Ностіци, Родзянки, Синельникови та ін... Автор простежує зв'язки з краєм письменників, художників, істориків, науковців Миколи Глуценка, Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Іллі Мечникова, Віталія Самійленка, Василя Чапленка, пише про сюжети з сьогодення краю на сторінках першої української газети «Рада». Читачам безумовно цікаво буде знати наприклад, що з краєм була пов'язана біографія Миколи Оссолімо (Веруки) – чемпіона Франції з шахів; Багато писав автор про благодійництво багатих людей - скажімо, княгиню Наталю Черкаську з роду Катериничів, що мала спадковий маєток у Личковому. За коротке, мов спалах життя, вона встигла зробити безліч гарних справ. Марно казати, що могила її побіля Покровської церкви Личкового втрачена разом з храмом... Знайшов він і місцевого землевласника, генерала, учасника наполеонівських воєн Івана Лошакова, на якого повісили катастрофічну поразку російської армії у битві під Аустерліцем. Визволила його з царської немилості кохана жінка Маргарита, котра матиме згодом землі у с. Вільному. Автор знайшов, що українець родом з хутора Хашівки (нині це частина села Орлівщина на Самарі) Давид Федорович Мірощенко побив рекорд в армії Російської імперії (а, може, і в регулярних арміях усього світу!) за тривалістю військової служби. Важко уявити: він служив з 1813 по 1878 роки, тобто понад 65 років! А які цікаві факти призьбирано в нарисі про Давида Бурлюка на Приоріллі – про те як завдяки цьому художникові влітку 1906 року тутешній маєток Козирщина став тимчасовим осідком вітчизняного мистецького авангарду. Хто пам'ятає про це?.. А хто ще писав про переселенство в часи столипінської реформи на Сибір наших земляків-українців, яких гнали і гнали подалі з милої України нестатки і недоля.

Дослідник багато цікавого знайшов і оприлюднив з історії новомосковського земства, його

цінних ініціатив. Не уникав і гостроти, описуючи тутешній голод 1821 року чи голод на Поволжі 1891 року, коли українські губернії, часом теж потерпаючи від неврожаю, рятували голодних у Росії. Потім мали «віддяку» за це у 1933 році... Чимало сторінок у книзі присвячено історії освіти, зокрема, забутій Новомосковській учительській семінарії та її випускникам, повітовому училищу, жіночій гімназії.

Особливо велику увагу автора привертає розвиток народної освіти в краю, насамперед застосуванню у 1807 р. благодійниками Новомосковського повітового училища, його кадрам, організації навчального процесу в училищі, зокрема його ролі в поширенні передового на той час Белль-Ланкастерівського методу навчання, його візитаторам, серед яких був відомий історик Микола Мурзакевич. Є в книзі цікаві нариси про перших вчителів краю, про ремісничу освіту. З цікавістю читаються нариси про розвиток в краю бібліотечної справи, поширення кінематографа (!), народних ремесел, садівництва, бджільництва, медицини. Окремий розділ у книзі вмальовується навколо припалих пилом забуття сторінок українського відродження в краї на початку ХХ століття, коли виникають «Просвіти» (особливо яскрава існувала у с. Перещепиному). Цю тему автор досліджує давно і плідно. Проте й сам робив для себе та читачів малі відкриття, показуючи що писала про цей край перша українська газета «Рада», пропагуючи імена подвижників тутешньої «Просвіти» Тараса Чуприни, Федора Сторубля – активного учасника українських визвольних змагань 1917–1921 рр., який

пізніше (у 1938 р.) став жертвою сталінських репресій; отамана Олекси Петраша, який загинув у боротьбі з російськими окупантами у 1921 р., педагогів Віталія Самійленка, Петра Гаєнка (Гая), Василя Чапленка. І, звісно, Дмитро Яворницький. Цей історик і лінгвіст не оминув, здається, жодного куточка Січеславщини і Новомосковського повіту – копав кургани у панських маєтках, записував у простих людей народні слова, або принаймні мав кореспондентів у тутешніх селах.

Книга не позбавлена дрібних упущень. Так, Кирило Тарловський («дикий піп») не міг вінчати царицю Єлизавету з Олексієм Розумовським, оскільки був малолітнім. Це міг зробити його батько, теж священик. Шкода, що автор не торкнувся історії роду Бачинських, який дав трьох братів – видатних діячів українського національного і церковного руху архієпископа Євгена, Леоніда й Сергія Бачинських.

Але це не применшує значення цієї піонерської праці, яка стосується майже незнаних сторінок історії Дніпропетровщини, підсумовує результати багаторічної велетенської праці. В одній з попередніх книжок Микола Чабана іменний покажчик нараховує тисячу імен. Скільки їх у цій книзі – важко сказати! Ніхто не береться за складання такого покажчика – повірте, це потребує титанічних зусиль. Відзначимо, що книга розкішно видана, містить численні фотографії та малюнки, написана бездоганно українською мовою, читається легко. Вона безперечно робить значний внесок в дослідження минулого козацького краю.

Зичу книзі Миколи Чабана легкої долі!